

UOT 34.096

DOI: <https://doi.org/10.62130/BJZH2642>**Elnur HÜMBƏTOV**

Bakı Dövlət Universiteti,
İnsan hüquqları və informasiya hüququ
UNESCO kafedrasının müəllimi,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail:elnur_88@inbox.ru

SOSIAL MEDİANIN İDARƏ OLUNMASININ HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

XÜLASƏ

Rəqəmsal dövrün reallığı olan sosial media bir çox müsbət tərəfləri ilə yanaşı, mənfi xüsusiyyətləri ilə də xarakterizə olunur. Həmin çatışmazlıqların aradan qaldırılması zərurəti sosial medianın idarə olunmasını və hüquqi tənzimlənməsini şərtləndirir. Sosial media platformalarının sərhədləri bilinməyən virtual məkanda formalaşdığını və fəaliyyət göstərdiyini nəzərə alsaq, belə idarə olunma dövlətdaxili deyil, beynəlxalq səviyyədə aparılmalıdır.

Məqalədə bununla bağlı beynəlxalq mənbələr və aparılan tədbirlər təhlil edilmiş, sosial medianın idarə olunmasının hüquqi aspektləri mövcud tənzimləmə meyarları əsasında tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: sosial media, virtual məkan, idarəetmə, milli-hüquqi tənzimləmə, beynəlxalq-hüquqi tənzimləmə, prinsiplər, solo-tənzimləmə.

Giriş

Sosial media platformalarının idarə olunması iki aspekti əhatə edən yanaşma tələb edir: istifadəçi tərəfindən yaradılan məzmunla bağlı tənzimləmələr və platforma sahiblərinin məsuliyyətinin müəyyən olunması. İstifadəçilər postlarının potensial təsirinə görə məsuliyyəti vurğulayaraq istehsal etdikləri məzmunu görə məsuliyyət daşmalıdırlar. Eyni zamanda platformalar istifadəçi hesabat mexanizmləri və proaktiv monitoring vasitəsilə qeyri-qanuni məzmunu silməlidirlər. Platformalar monitoringləri və istifadəçi hesabatları vasitəsilə mövcud olduqlarından xəbərdar olmasına baxmayaraq, silə bilmədikləri qeyri-qanuni məzmunu (uşaq pornoqrafiyası, nifrət nitqi, zorakılığa çağırış və s.) görə məsuliyyət daşmalıdırlar [17].

Media platformalarının düzgün idarə olunması insan hüquqları baxımdan çox vacibdir. Bir çox böyük platformalar BMT-nin Biznes və İnsan Haqları üzrə Rəhbər Prinsiplərini dəstəklədikləri-

ni vəd etsələr də, insan hüquqlarına təsirdən əvvəl və sonrakı qiymətləndirmələri sisteməlik şəkildə aparmaq və paylaşmaqdan çox geri qalırlar. Platformalar öz siyasətlərini tətbiq etmək üçün birgə moderasiya səyləri (insan və texniki) ilə bağlı gördükləri işlərə diqqət çəkməyə meyumlu olsalar da, kurasıya ilə bağlı problemlərə, ümumiyyətlə daha az hazırlanırlar [15]. Bu, alqoritmlərin insan hüquqlarına təsiri ilə bağlı 14 aparıcı platformanın performansında böyük çatışmazlıqlar aşkar edən Ranking Digital Rights tərəfindən də təsdiqlənmişdir [16].

Sosial medianın idarə olunması mütləq xarakter daşmalıdır, lakin bu zaman konkret prinsiplərə riayət olunmalıdır. İdarə olunmanın zəruriliyi sosial medianın mənfi xarakterizə olunan sosial təsirlərinin vaxtında qarşısının alınmasına xidmət edə bilər. Bunu tarixi faktlar bir daha təsdiq edir. Məsələn: 2017-ci ildə britaniyalı yeniyetmə öz həyatına qəsd etdikdən sonra Böyük Britaniya Parlamentini qanunlarını nəzərdən keçirməyə va-

dar edən faciə zamanı “Facebook” və “Instagram” hər gün özünə zərər vermə və intiharla bağlı 35000-ə yaxın postu sildi. Qaydalar aydın olsa, platformalar lazımi qaydada həvəsləndirilsə, resurslarla təmin olunsa belə, səhvlər qaçılmaz olur [20].

Hətta sosial medianın dövlətin reaksiyalarına necə təsir etdiyinə, insanların siyasi davranışını formalaşdırdığına və sosial etirazı necə təşkil etdiyinə diqqət yetirən müəlliflər sosial medianın siyasi rəqabətə və kollektiv fəaliyyətə təsirini şişirtməkdən çəkinməyə çağırış edirlər [8, p. 388].

Sosial medianın idarə olunması işinin özündə bir çox çətinliklərlə üzləşmək qaçılmazdır. Hər şeydən əvvəl idarəetmənin dövlətlərin əlində cəmləşməsi senzurağa yol açmağa bilər. Tarix göstərir ki, hətta demokratik rejimlər də dini pravoslavlıq, əxlaqi düzgünlük, siyasi düzgünlük, milli təhlükəsizlik, ictimai asayiş kimi legitim maraqlar adı altında həddindən artıq senzurağa meyillənə bilər. Sosial media idarəçiliyi üçün istənilən sağlam rejim dövlətə həddən artıq özbaşına səlahiyyət verməkdən çəkinməlidir. Məhz ona görə də Media haqqında Qanun Konstitusiyaya əsaslanaraq, senzuranın qadağan olunmasını media azadlığının əsas elementləri sırasında tanıyır və onun təminatına dair normalar müəyyənləşdirir.

1.1. Doktrinal yanaşma

Doktrinada sosial medianın idarə olunması ilə bağlı yanaşmanın əleyhinə və lehinə çıxış edən mövqelər vardır. Əleyhdarlar hesab edirlər ki, sosial media tənzimlənməməlidir. Sosial medianın cəmiyyətə təsiri ilə bağlı narahatlıqlar etibarlı olsa da, tənzimləmə həll yolu deyil. Sosial media platformaları artıq qanunlara və qaydalara tabedir və onların məzmununa nəzarət etmək və istifadəçiləri qorumaq üçün öz siyasətləri və təlimatları vardır. Sosial medianın tənzimlənməsi ifadə azadlığının məhdudlaşdırılması, innovasiyaların qarşısının kəsilməsi və digər bu kimi gözlənilməz nəticələrə səbəb ola bilər. Bunun əvəzinə istifadəçiləri sosial mediadan məsuliyyətli istifadə haqqında maarifləndirməyə və rəqəmsal savadlılığı təşviq etməyə diqqət yetirilməlidir. Bu, istifadəçilərə sosial mediadan istifadə ilə bağlı məlumatlı qərarlar qəbul etməyə və bu platformalardan istifadə nəticəsində yarana biləcək potensial zərəri minimuma endirməyə imkan verəcəkdir [21].

Sosial medianın idarə olunmasını dəstəkləyən mövqeyə görə isə zaman keçdikcə sosial media platformaları sərbəst şəkildə nə deyilə biləcəyi və kimin deyəcəyi ilə bağlı qaydalar qoyaraq bilavasitə ifadə azadlığının sərhədlərinə təsir göstərə bilər. Onlar nətiqləri və ideyaları təsdiqləyir və qadağan edirlər ki, bu işləri gördükdə mütləq öz qaydalarını, prinsiplərini, qərəzlərini və fəlsəfələrini tətbiq edirlər. Sosial media platformalarının çox güclü icra səlahiyyətləri vardır: səsi və ya fikri bir kliklə boğmaq, ideyanı yox etmək. Tənzimləmə işi konkret platformaların əsliində bu və ya digər şəkildə qərəzli olması (adətən sadələşdirilmiş) iddiasından asılı deyil. Məsələ burasındadır ki, onların getdikcə daha çox müvafiq nəzarət və balanslaşdırma olmadan demokratik diskursa təsir etmək gücü vardır. Onlar da səhv edə və nəticədə azad cəmiyyətin əsas normalarını pozan qərarlar qəbul edə bilərlər [7].

1.2. Sosial medianın idarə olunması prinsipləri

UNESCO-nun Rəqəmsal platformaların idarə olunması üzrə Təlimatı [6] sosial media platformalarının idarə olunması üzrə zəruri istiqamətləri ehtiva edir. Bu Təlimat rəqəmsal idarəetmə üçün insan mərkəzli modelin həyata keçirilməsi məqsədilə yaradılmışdır. Təlimat rəqəmsal platformalar üçün beş əsas prinsipə riayət olunmasını tələb kimi qoyur [6]:

1. İnsan hüquq və azadlıqlarına hörmət. Platformalar insan hüquqlarına dair lazımi araşdırma aparmalı, onların insan hüquqlarına təsirini, o cümlədən gender və mədəni ölçüləri qiymətləndirməli, riskləri qiymətləndirərək təsirin azaldılması tədbirlərini müəyyənləşdirməlidirlər.

2. Müvafiq standartlara uyğunluq. Platformalar beynəlxalq insan hüquqları standartlarına, o cümlədən platformanın dizaynı, məzmunun moderasiyası və məzmun kurasiyasına uyğun olmalıdırlar.

3. Şəffaflyq və açıqlıq. Platformalar necə fəaliyyət göstərdikləri ilə bağlı şəffaf və açıq olmalıdırlar.

4. Əlçatanlıq. Platformalar istifadəçilərin təqdim olunan müxtəlif məhsulları, xidmətləri və alətləri anlaması, paylaşdıqları və istehlak etdik-

ləri məzmun haqqında əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmələri üçün məlumatları əlçatan etməlidirlər.

5. Məsuliyyət. Platformalar xidmət şərtləri və məzmun siyasətlərinin həyata keçirilməsində müvafiq maraqlı tərəflər, o cümlədən istifadəçilər, ictimaiyyət və idarəetmə sistemindəki subyektlər qarşısında cavabdehdir.

Bu prinsiplərə əməl etmək üçün rəqəmsal platformaların beynəlxalq insan hüquqları standartlarına uyğun olaraq idarəetmə sistemi daxilindəki subyektlər qarşısında hesabat verməli və ya fəaliyyət göstərməli olduğu xüsusi sahələr vardır. Həmin sahələri yuxarıda qeyd olunan prinsiplər əsasında aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Birinci prinsip üzrə: Bu prinsip bilavasitə insan hüquq və azadlıqlarının təminatına və qorunmasına xidmət etdiyi üçün rəqəmsal platformalardan tələb olunur ki, onlar öz əməliyyatlarının insan hüquqlarına faktiki və ya potensial təsirlərini müəyyən etmək və aradan qaldırmaq üçün dövrü risk qiymətləndirmələrini aparsınlar. Bundan əlavə, rəqəmsal yeniliklərin tətbiqindən öncə də belə qiymətləndirmələrin aparılması zəruridir. Risklərin idarə edilməsi fəaliyyətləri mütəmadi olaraq yüksək səviyyəli qərar qəbul edən subyektlərə təqdim edilməlidir.

İkinci prinsip üzrə: Bu prinsip tələb edir ki, rəqəmsal platformaların mənşəyindən və ya bacarıqlarından asılı olmayaraq bütün istifadəçilərin tam şəkildə iştirakını təmin etməsi gözləntiləri olmalıdır. Əsas məqsəd platformalar tərəfindən ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi (xüsusilə həssas qruplara münasibətdə) və bərabərliyin təmin olunmasından ibarətdir. Bununla bağlı platformalar üç istiqamət üzrə hesabatlar verməlidirlər:

Məzmun moderasiyası və kurasiya siyasətləri və təcrübələri. Məzmun moderasiyası və kurasiya beynəlxalq insan hüquqları hüququna və standartlarına uyğun olaraq tətbiq edilməlidir, xüsusilə ifadə azadlığını və mədəni müxtəlifliyi pozmamalıdır. Çoxdillə mühitlərdə fəaliyyət göstərən platformalar məzmunun həcminə uyğun miqyasda insan və avtomatlaşdırılmış məzmun moderasiyasının həmin mühitdə danışılan bütün əsas dillərdə (ən azı) mövcud olmasını təmin etməlidir. Burada əsas diqqət yetirilməli məqam platforma-

ların ifadə azadlığını məhdudlaşdırması ilə bağlıdır. Bir tərəfdən məhdudlaşdırılmalı məzmunun sərhədləri dəqiq müəyyən edilməlidir. Belə ki, rəqəmsal platformalar uşaq cinsi istismarı ilə bağlı məlum materialların və ya terror aktlarının canlı yayımının silinməsi üçün sürətli və qətiyyətli tədbirlərin görülməsini təmin etməlidir. Digər tərəfdən isə, qanunauyğun olmayan məzmunun yayımlanmasına dair məhdudiyyət qoyulması zamanı ifadə azadlığını əsassız məhdudlaşdırmaq üçün aşağıdakı kimi tədbirlər görməlidirlər: alternativ etibarlı məlumatın təmin edilməsi; istifadəçilərə məzmunun mənşəyi ilə bağlı narahatlıqların ifadə edilməsi; gender qərəzlərini və ya gender əsaslı zorakılığı əks etdirən məzmunu lazımı diqqət yetirməklə bu məzmunun alqoritmik gücləndirilməsinin məhdudlaşdırılması və ya ləğv edilməsi və s. [6]

İnsan resursları məzmununun moderasiyası. Platformalar zorakılıq və ya narahatedici məzmunu təkrar məruz qalmaları nəticəsində onlara dəyən zərəri minimuma endirmək üçün məzmun moderatorları üçün yaxşı maliyyələşdirilən və yaxşı kadrlı dəstək proqramları yaratmalıdırlar. Təcrübi olaraq platformalarda nəzarət əksər hallarda etibar və təhlükəsizlik komandalarına tapşırılır ki, onlar kadr çatışmazlığı və koordinasiyanın olmaması səbəbindən səmərəli fəaliyyət göstərmirlər. Məsələn: 2022-ci ilin fevral ayında UNESCO-nun İnternet üçün Güvən konfransında "TikTok" 10000 insan moderatoru olduğunu açıqladı və bu həmin platformanın bir milyard aktiv aylıq istifadəçilərini necə əhatə etməsi ilə bağlı suallar doğurdu [15].

Məzmun moderasiyası və kurasiyası üçün avtomatlaşdırılmış sistemlərdən istifadə. Əslində avtomatlaşdırılmış sistemlərdən istifadə təcrübi baxımdan faydalıdır. Məsələn: hər hansı sosial media platformasında istənilən axtarış aparıldıqda sistem dərhal həmin məzmun üzrə məlumatları istifadəçinin qarşısına çıxarır.

Rəqəmsal platformalar istifadəçilərə məzmun kurasiyasını və moderasiya sistemlərini tənzimləmək üçün seçimlər təqdim etməlidir. İstifadəçilərə gördükləri məzmunu nəzarət etmək imkanı verilməlidir və onlar trend mövzular ətrafında müxtəlif mənbələrə və baxış bucaqlarına necə daxil

ola biləcəklərini asanlıqla başa düşə bilməlidirlər. Eyni zamanda əgər məzmunun silinməsi üçün avtomatlaşdırılmış sistem istifadə olunursa, platformalar istifadəçilərə bu cür qərarlardan şikayət etmək üçün prosedurlar da təqdim etməlidirlər.

Burada reklamla bağlı məqamlara da toxunmaq lazımdır. Reklam (və buna görə də məlumatların toplanması və manipulyasiyası) sosial medianın rəqəmsal ictimai sahə üçün yaratdığı problemlərin əsasını təşkil edir. Bunun üç səbəbi qeyd olunur [2]: Birincisi, iqtisadiyata diqqət əks təsirlər yaradır. Bu, şirkətləri izləyicilərin diqqətini çəkən məzmun növünü vurğulamağa təşviq edir. Bu məzmunun məlumatlandırıcı və ya maarifləndirici olma ehtimalı çox azdır. İkincisi, “Facebook” və “Google” həm rəqəmsal reklam üçün ən böyük istiqamətlərdən ikisi, həm də iki ən böyük rəqəmsal reklam brokeri kimi xidmət edir. Üçüncüsü, “Facebook” və “Google” getdikcə daha az miqdarda reklam gəlirləri əldə edən təşkilatların gəlirlərini sıfıra endirdi. Başqa sözlə, iqtisadi stimullar “Facebook” və “Google”u getdikcə böyüməyə və mümkün qədər çox potensial rəqib satın almağa sövq etdi. “Facebook” və “Google”un rəqəmsal reklam üzərində nəzarəti onların böyük həcmdə son istifadəçi məlumatlarını toplamaq qabiliyyəti sayəsində mümkün olur. “Facebook” və “Google” nə qədər çox məlumat toplaya bilsə, onların proqnozlaşdırıcı alqoritmləri bir o qədər yaxşı olar, son istifadəçiləri dürtmək və təsir etmək qabiliyyəti bir o qədər güclüdür və rəqəmsal reklamda bazarı bir o qədər yaxşı küncə sıxışdırmaq imkanları daha yüksəkdir. Buna görə də “Facebook” və “Google” üçün hər biri müxtəlif yollarla məlumat toplayan bu qədər müxtəlif növ şirkət və proqramlar almaq sərfəlidir. Daha çox məlumat daha çox güc deməkdir [2].

Üçüncü prinsip üzrə: Bu prinsip şəffaflıq və açıqlığı tələb etdiyi üçün platformalarda əhəmiyyətli və məzmunlu şəffaflığın olmasını şərtləndirir. Şəffaflıq, ilk növbədə, rəqəmsal platformaların hesabatlarının müntəzəm olaraq ictimaiyyətə açıqlanmasını tələb edir. Digər tərəfdən, platformanın xidmət şərtləri, məzmun moderasiyası və kurasiya siyasətlərindəki hər hansı dəyişiklik vaxtaşırı olaraq əlçatan formatlarda istifadəçilərə çatdırılmalıdır.

Qeyd olunduğu kimi şəffaflıq müvafiq məlumatların (sosial media şirkətinin tətbiq etdiyi məzmun moderasiyası standartları, onun icra prosesləri, ləğv etmə və digər məzmun moderasiyası hərəkətlərinin izahatları, şikayət prosedurlarının təsviri və s. məlumatlar) istifadəçilərə açıqlanması öhdəliyini ehtiva edir. Şəffaflığın əsas ölçüsü şəffaflıq hesabatıdır. Buraya platformanın məzmununun moderasiya fəaliyyətinin hesabatları və daxili auditləri, sosial media şirkətinin fəaliyyətləri nəticəsində yaranan risklər, zərərli nitqin yayılmasında alqoritmlərin rolu, şirkətlərin nifrət nitqi, dezinformasiya, yeniyetmələr üçün zərərli materiallarla bağlı gördükləri qiymətləndirmələr və digər problemlə məsələlər daxildir [10].

Dördüncü prinsip üzrə: Bu prinsip məlumatların əlçatanlığının təminatının vacibliyini nəzərdə tutur. UNESCO əlçatanlığın təminatı ilə bağlı platformalardan tələb edir ki, onlar fəaliyyət göstərdikləri hər bir ölkənin rəsmi və əsas dillərində tam xidmət şərtlərinə malik olmalı, istifadəçilərə öz dillərində cavab verə bilmələrini və onların şikayətlərini bərabər şəkildə nəzərdən keçirmələrini təmin etməlidirlər. Eyni zamanda əlilliyi olan şəxslərin hüquqları həmişə nəzərə alınmalı, onların platforma ilə əlaqə saxlama və şikayət etmə yollarına xüsusi diqqət yetirilməlidir [6]. Məsələ burasındadır ki, belə tələbin platformalar qarşısında qoyulması bir qədər absurd görünür. Əlilliyi olan şəxslər üçün kommunikasiya texnologiyalarının yaradılması dövlətlər tərəfindən icra olunur və hər hansı rəqəmsal platformaya belə bir tələb qoymaq təcürbi baxımdan o qədər də effektiv sayılmır.

Beşinci prinsip üzrə: Bu prinsip əsas etibarilə rəqəmsal platformaların üzərinə istifadəçi hesabatlarının tam, aydın və anlaşılacaq dildə hazırlanması öhdəliyini qoyur. Bura həm yerli kontentin dilinə, həm uşaqlar, həm də həssas qruplara uyğunluq daxildir. Məsuliyyət prinsipi, eyni zamanda şikayətlər üçün asan və rahat prosedurların tətbiqini əhatə edir. İstifadəçilərə (və xüsusi məzmunun təsirinə məruz qaldıqda, qeyri-istifadəçilərə) öz narahatlıqlarını ifadə etmək və müvafiq hüquqi müdafiəni təmin etmək üçün effektiv platformadaxili və xarici istifadəçi bərpa mexanizmləri mövcud olmalıdır. Buraya aydın, asan əldə

edilə bilən, üstünlük verilən, etibarlı və yerli dil-də şikayətlər üçün başa düşülən hesabat kanalı daxil olmalıdır və istifadəçilərə müraciətlərinin nəticəsi barədə məlumat verilməlidir. Müraciət mexanizmi səmərəli şikayət mexanizmləri üçün BMT-nin Biznes və İnsan Hüquqları üzrə Rəhbər Prinsiplərində qeyd olunan yeddi prinsipə əməl etməlidir: legitimlik, əlçatanlıq, proqnozlaşdırıla bilənlik, ədalətlik, şəffaflıq, hüquqlar, uyğunluq və davamlı öyrənmə [6].

UNESCO tərəfindən bəyan olunmuş prinsiplər sosial medianın idarə olunması üçün əhəmiyyətli olsa da, bu prinsiplərin riayət olunmasına nəzarət məsələsi hələ də həll edilməmiş qalır. UNESCO-nun öz Təlimatında da vurğulanır ki, rəqəmsal mühitdə ifadə azadlığını, informasiyaya və müxtəlif mədəni məzmunu çıxışı və bütün digər insan hüquqlarını qorumaq məqsədilə Təlimatın təbliğat vasitəsi kimi istifadə edilməsi ilə bağlı əlavə müzakirələr daha sonra hazırlanacaqdır [6].

1.3. Sosial medianın idarə olunması zamanı rəhbər tutulan meyarlar

Sosial media platformalarının idarə olunmasında bir sıra meyarlar müəyyənləşdirilsə yaxşı olar ki, bunlar daxilində sosial risk səviyyələrinə görə sıralama xüsusi qeyd olunsun. Bu o deməkdir ki, aşağı hissədə icma forumları, hobbü qrupları və fansaytlar kimi təvazökar onlayn məkanlar yalnız minimal tənzimləmələrə tabe olmalıdır. "Facebook" və "Twitter" kimi çox böyük, vacib platformalar isə siyasi gündəmi qurmaq, məzmunu sürətlə yaymaq və milyonlarla insanın fikirlərini və davranışlarını formalaşdırmaq qabiliyyətinə malik olduqları üçün onlar vətəndaş və kommersiya həyatı üçün vacib məkanlardır. Bu cür platformaların daha güclü nəzarətə ehtiyacı vardır [7]. Lakin belə izah da şərtidir. Çünki kiçik platformalar ekstremizmin ocaqlarına çevrilsələr, real sosial risklər yarada bilər. Avropa Parlamenti tərəfindən qəbul edilən Rəqəmsal Xidmətlər Aktı sistemə risklər yaradan mikro və ya kiçik müəssisələr və çox böyük onlayn platformalar arasında

fərq qoymağı planlaşdırır [18].

Daha maraqlı təcrübə kimi Böyük Britaniyanın Onlayn Təhlükəsizlik Aktını qeyd edə bilərik. Akta müvafiq olaraq kifayət qədər riskli kimi təsnif edilən platformalar sistem və ya dizayn səviyyəsində tənzimlənməlidir. Akt onlayn platformalardan istifadəçilərinin qanunsuz və ya qanuni, lakin zərərli məzmunu qarşı tədbir görməsini tələb edir. Bu vəzifəni yerinə yetirməyən platformalar 18 milyon funt-sterlinqə və ya illik dövriyyəsinin 10%-nə qədər cərimələrə məruz qalacaqlar. Akt, həmçinin yeni informasiya pozuntularını təqdim edir və "Ofcom"a onlayn təhlükəsizlik üçün tənzimləyici kimi yeni səlahiyyətlər verir. Aktın əhatə dairəsinə istənilən "istifadəçidən istifadəçiyə xidmət" (user-to-user service) daxildir. Belə xidmətə xidmət istifadəçisi tərəfindən birbaşa xidmətdə yaradılan və ya xidmət istifadəçisi tərəfindən xidmət yüklənən və ya paylaşılan məzmunun başqa istifadəçi və ya digər istifadəçilərlə qarşılaşa və istifadə oluna biləcəyi internet xidməti başa düşülür [13].

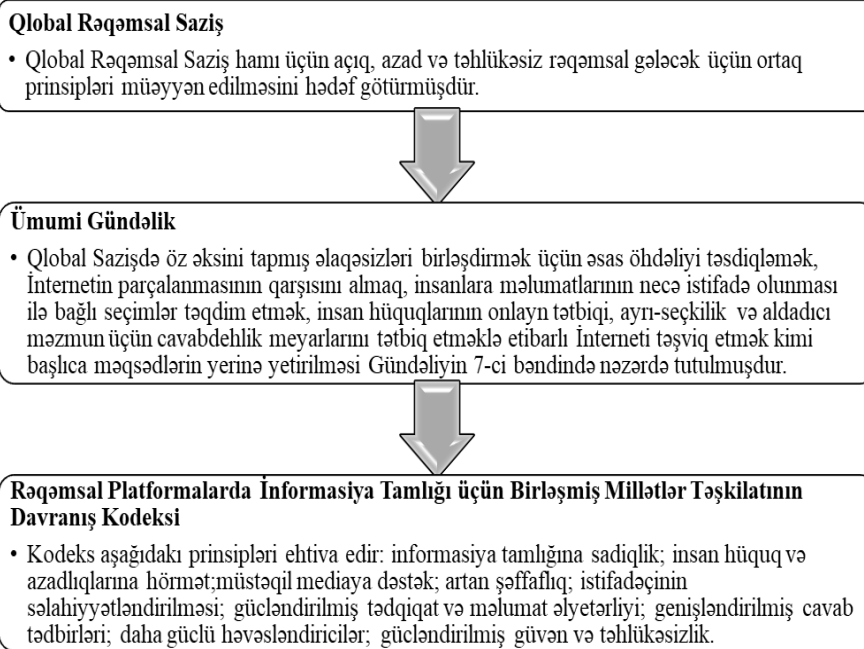
Tənzimləmə qaydaların yaradılmasını və onların tətbiqini nəzərdə tutur və əksər hallarda birbaşa dövlət nəzarəti kimi başa düşülsə də, müvafiq tənzimləmə funksiyaları qaydaların yaradılması, tətbiqi, nəzarəti və nəzərdən keçirilməsi ilə bağlı müxtəlif subyektlər arasında da mövcuddur. Platforma məzmunu qaydaları ətrafında problemləri müəyyən edən kontekst rəqəmsalla əlaqəli idarəetmənin daha geniş ekosisteminin funksiyası olduğu üçün dövlətlərin rolundan xeyli kənara çıxır [15].

BMT-nin İnternet İdarəçiliyi üzrə İşçi Qrupu tərəfindən formalaşdırıldığı kimi [3] sosial media platformalarının da idarə olunması müxtəlif rolları oynayan dövlətlərin, özəl sektorun və vətəndaş cəmiyyətinin birgə funksiyası kimi konseptuallaşdırıla bilər.

Təbii ki, burada ən başlıca rol dövlətlərin üzərinə düşür. UNESCO platformanın idarə olunması ilə bağlı dövlətlərarası və dövlətdaxili təşəbbüsləri üç səviyyədə müəyyənləşdirir [15]:

Qlobal səviyyədə aşağıdakı tənzimləmələr BMT çərçivəsində aparılmışdır və bu işlər davam etməkdədir:

Əslində, Qlobal Rəqəmsal Sazişin kökləri 2020-ci ildən formalaşmağa başlamışdır. Belə ki, 2020-ci ildə BMT-nin 75-ci ildönümü münasibətilə dünyanın müxtəlif dövlətlərindən, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarından, akademiklərdən, texniki ekspertlərdən və ayrı-ayrı şəxslərdən, o cümlədən gənclərdən toplanan 1 milyondan çox səs əsasında BMT-nin Yetmiş Beşinci Yubileyinin Anılmasına dair Bəyannamə (A/RES/75/1) qəbul edildi və burada 13-cü bənd rəqəmsal əməkdaşlığın təkmilləşdiriləcəyini vəd edirdi [4]. Bəyannamə rəqəmsal texnologiyaların cəmiyyəti kökündən dəyişdirdiyini bəyan edərək onların qeyri-düzgün istifadəsinin ölkələr daxilində və ölkələr arasında fikir ayrılığına səbəb olma, etibarsızlığı

artırma, insan hüquqlarını pozma və bərabərsizliyi gücləndirmə ehtimalını xüsusi vurğulayır. Ona görə də rəqəmsal texnologiyalardan istifadə üçün tam potensialı göstərən rəqəmsal əməkdaşlıq və rəqəmsal gələcəyə dair ortaq yanaşmanın formalaşdırılması və rəqəmsal inam və təhlükəsizliyə diqqət yetirilməsi prioritet olaraq müəyyənləşdirilir [4].

Bəyannamə Qlobal Rəqəmsal Sazişin qəbuluna təkan verdi ki, bu Saziş əlaqəsizləri birləşdirmək üçün əsas öhdəliyi təsdiqləmək, İnternetin parçalanmasının qarşısını almaq, insanlara məlumatlarının necə istifadə olunması ilə bağlı seçimlər təqdim etmək, insan hüquqlarının onlayn tətbiqi, ayrı-seçkilik və aldadıcı məzmun üçün cavabdehlik meyarlarını tətbiq etməklə etibarlı İn-

terneti təşviq etmək kimi başlıca məqsədlərə xidmət edir [5].

Sazişin əsasında formalaşdırılan Ümumi Gündəlik BMT Baş Katibinin qlobal əməkdaşlığın gələcəyinə baxışıdır. O, insanlar və planet üçün daha yaxşı cavab vermək və çatdırmaq və Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri üzrə hərtərəfli fəaliyyət göstərmək üçün inklüziv, şəbəkələşdirilmiş və effektiv çöxtərəfliliyə çağırır. Ümumi Gündəlik 2024-cü ildə keçiriləcək Gələcəyin Zirvəsinə çağırış edərək, 2015-ci ildən bəri ortaya çıxan boşluqları və riskləri aradan qaldırmaq üçün mümkün həll yollarını təsvir edir [14].

Regional səviyyədə Avropa Birliyi şirkətlərin və vətəndaş cəmiyyətinin iştirakı ilə nifrət nitqi ilə bağlı platformalar üçün davranış kodeksinin və dezinformasiya ilə bağlı təcrübə məcəlləsinin hazırlanmasında qabaqcıl olmuşdur. Bu məcəllələrin ilkin mərhələsi üçün xarakterik olan qeyri-adekvat monitorinq, sanksiyalarla bağlı məsələlər Rəqəmsal Xidmətlər Aktı ilə qismən həll olunur.

Milli tənzimləyici mühitlər qlobal ekosistem daxilində qaydaların yaradılması, icrası və nəzərdən keçirilməsi ilə əlaqədardır. Yurisdiksiyalar daxilində parçalanma mövcuddur və dövlətlə əlaqəli bu qurumların şirkətləri və vətəndaş cəmiyyətlərini necə cəlb etməsi ilə bağlı çətinliklər vardır. Bu kontekstdə “Qlobal Onlayn Təhlükəsizlik Tənzimləyiciləri Şəbəkəsi” kimi təşəbbüslər müxtəlif regional və milli tənzimləyici şəbəkələri ilə birlikdə mühüm rol oynayır. Şəbəkənin əsas məqsədi yurisdiksiyalar üzrə əməkdaşlıq etmək (məlumat və təcrübə mübadiləsi), onlayn təhlükəsizlik məsələlərinə uyğunlaşdırılmış və ya əlaqələndirilmiş yanaşmaları dəstəkləməkdən ibarətdir [22].

Ümumiyyətlə, əksər müəlliflər və tədqiqatçılar sosial media üçün özünütənzimləməni (solotənzimləmə) daha uyğun sayırlar [11, p. 44]. Hələ ənənəvi media dövründən medianı qapıçı kimi adlandıran yanaşma tərəfdarları medianın qapıçı konsepsiyasını media işində edilən seçimlərə, xüsusən də xəbər xəbər vasitəsinin qapıları vasitəsilə xəbər kanallarına daxil olub-olmamasına dair qərarlara aid edirdilər [12, p. 213]. Bu qapıçılar xüsusən də sosial media gəlir və iqtisadi güc, istifadəçilərin vaxt keçirmələri və digər vərdişləri baxımından, xəbərlərə aparan yol kimi getdikcə

daha çox aktuallaşır [19].

Sözgedən yanaşma sosial medianın solotənzimləməsinə diqqəti daha da artırır. Özünütənzimləmə prosesində bazar davranışını tənzimləyən qaydalar idarə olunanların özləri tərəfindən hazırlanır və tətbiq edilir. Həm alimlər, həm də insan hüquqları müdafiəçiləri media sahəsində özünütənzimləmə mexanizmlərinin ictimaiyyətin iştirakı üçün açıq olmalı və qəbul edilmiş qərarlara bu və ya digər formada müraciət etməyə imkan verməli olduğunu iddia edirlər və bildirirlər ki, yeni media mühitində özünütənzimləmə zamanı şəffaflıq və hesabatlılıq əsas götürülməlidir [11, p. 46].

Solotənzimləmənin başlıca mənfə xüsusiyyəti sosial media şirkətlərinin məzmunla bağlı nəzarət meyarlarından irəli gəlir. Sosial media platformalarının standartları məzmunun moderasiyasını nifrət nitqi, cinsi zorakılıq və çılpahlığı ehtiva edən məzmunun müəyyən edilməsi və silinməsi üzərində qurur ki, bunların hamısı mahiyyətcə mübahisəli anlayışlardır. Məsələn: ifrat nümunələrdən uzaqlaşdıqca, nifrət nitqi sayılan məzmun haqqında qərar vermək çətinləşir və mübahisələrə səbəb olur. Bəzi qaradərili fəallar irqçiliyə qarşı şərhələrinə görə “Facebook”da susdurulduqlarından şikayətlənsələr də, digərləri eyni platformanın monitorinq və qiymətləndirmə prosedurlarının misogynist nifrət nitqi ilə bağlı həddən artıq pisləşmə biləcəyini vurğulayırlar [23].

1.4. Nəticə

Sosial medianın mənfə xarakterizə olunan xüsusiyyətlərinin aradan qaldırılması yollarından ən başlıcası sosial medianın idarə olunmasıdır. Bu cür idarəetmə yalnız texniki tərəfləri deyil, eyni zamanda məzmunla bağlı məsələləri də əhatə etməlidir.

Sosial media şirkətlərinin siyasətləri üzərində heç bir demokratik nəzarət olmadığını nəzərə alsaq, moderasiya qruplarının və korporativ alqoritmlərin bu xüsusi hallarda mənfə cəhətdən düzgün qərarlar qəbul edib-etməməsi məsələdən kənardır. Onlayn nitqə özbaşına müdaxilə ehtimalı vətəndaşların siyasi yarışmalarını sosial media şirkətlərinin ixtiyarından asılı edir. Bostonda yerləşən qeyri-kommersiya təşkilatı olan Vətəndaş Hüquqları üzrə Hüquqsünasların “Twitter” hesabının Qaraların Həyatı Əhəmiyyətli hərə-

katına dəstək göndərildikdən sonra dayandırılması buna bariz nümunə ola bilər [9].

Məsələ burasındadır ki, solotənzimləməyə qarşı dövlət nəzarətinin artırılması da o qədər uğurlu təklif kimi görünür. Məsələn: belə genişləndirilmiş səlahiyyət media şirkətlərinin siyasi ələ keçirilməsi və ya siyasi səbəblərə görə məzmunu cəzalandırmaq üçün sövdələşmə riskini yarada bilər. Ona görə də UNESCO-nun təlimatlarına müvafiq olaraq milli qanunverici orqanlar platformaların məzmun siyasətlərinin formalaşdırılmasını və ya həyata keçirilən moderasiya işini öz üzərinə götürməyə çalışmamalıdır. Bunun əvəzinə, onlar şirkətlərdən öz istehlakçı xidmət

şərtlərinə tam şəkildə əməl etmələrini, həmçinin siyasət standartları və proses meyarları üçün daha geniş razılaşdırılmış davranış qaydalarına əməl etmələrini tələb etməlidirlər. Platforma şirkətləri qanuni olaraq qarşidan gələn hadisələr, tendensiyalar və yeni məhsullarla bağlı gözlənilən insan hüquqları risklərinin tam spektrinə dair ssenari planlaşdırması və lazımı təftiş təlimləri həyata keçirməyə və onların risklərinin qarşısının alınması və ya azaldılmasına dair ətraflı məlumat verməyə məcbur edilə bilər. Bu yolla platformalardan texnologiya təkamüllərini daha yaxşı təxmin etmək və dizayn üzrə təhlükəsizlik və istifadəçi muxtariyyətini təmin etmək tələb olunacaqdır [15].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Əliyev Ə.İ., Rzayeva G.A., İbrahimova A.N., Məhərrəmov B.A., Məmmədrzalı Ş.S. İnformasiya hüququ. Dərslik. Bakı: Nurlar, 2019, 448 s.
2. Balkin, Jack M. How to regulate (and not regulate) social media, 2020. <https://knightcolumbia.org/content/how-to-regulate-and-not-regulate-social-media>
3. Château de Bossey. Report of the Working Group on Internet Governance, June 2005. <https://www.wgig.org/docs/WGIGREPORT.pdf>
4. Declaration on the commemoration of the seventy-fifth anniversary of the United Nations, Resolution adopted by the General Assembly on 21 September 2020. <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F75%2F1&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>
5. Global Digital Compact. <https://www.un.org/techenvoy/global-digital-compact>
6. Guidelines for the Governance of Digital Platforms: Safeguarding Freedom of Expression and Access to Information through a Multistakeholder Approach, 2023. <https://www.unesco.org/en/internet-trust/guidelines>
7. Jamie Susskind. We Can Regulate Social Media Without Censorship. Here's How // Time, JULY 22, 2022. <https://time.com/6199565/regulate-social-media-platform-reduce-risks/>
8. Jieren Hua and Yang Zheng. Social Media, State Control and Religious Freedom in China // Political theology, 2019. Vol. 20, No. 5, pp. 382-391. <https://doi.org/10.1080/1462317X.2019.1624038>
9. Lawyers for Civil Rights says its Twitter account was suspended after posting support for Black Lives Matter. <https://www.boston.com/news/local-news/2020/06/04/lawyers-for-civil-rights-suspended-twitter-account-black-lives-matter/>
10. Mark MacCarthy. Transparency is essential for effective social media regulation. 1 November, 2022. URL: <https://www.brookings.edu/articles/transparency-is-essential-for-effective-social-media-regulation/>
11. Marko Milosavljević, Sally Broughton Micova. Banning, Blocking and Boosting: Twitter's Solo-Regulation of Expression // MEDIJSKE STUDIJE MEDIA STUDIES, - 2016. Vol. 7 (13), - pp. 43-58.
12. McQuail, Denis. Mass Communication Theory: An Introduction. London: Sage Publications, 1994, 416 p.
13. Online Safety Act 2023. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/50/enacted>
14. Our Common Agenda. <https://www.un.org/en/content/common-agenda-report/>
15. Platform Problems and Regulatory Solutions: Findings from a comprehensive review of existing studies and investigations, 2023. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000385813>
16. Ranking Digital Rights. <https://rankingdigitalrights.org/index2020/>
17. Regulating social media platforms. <https://kathmandupost.com/columns/2023/12/23/regulating-social-media-platforms>
18. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Sin-

gle Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R2065>

19. Ristow, Bill. The New Gatekeepers: Controlling Information in the Internet Age. Center for International Media Assistance, 2013. http://cima.ned.org/sites/default/files/final_2.pdf

20. Satariano, Adam. British Ruling Pins Blame on Social Media for Teenager's Suicide // The New York Times, 1 October, 2022. <https://www.nytimes.com/2022/10/01/business/instagram-suicide-ruling-britain.html>

21. Soniya Roy. Why social media should not be regulated. <https://www.linkedin.com/pulse/why-social-media-should-regulated-soniya-roy>

22. The Global Online Safety Regulators Network. <https://www.esafety.gov.au/about-us/who-we-are/international-engagement/the-global-online-safety-regulators-network>

23. Ugur A. Digital Domination: Social Media and Contestatory Democracy // Political Studies, 2022, pp. 1-20. DOI: 10.1177/00323217221096564

Эльнур ГУМБАТОВ

Бакинский Государственный Университет,
Права человека и право на информацию
преподаватель кафедры ЮНЕСКО,
Кандидат юридических наук

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫМИ СЕТЯМИ

РЕЗЮМЕ

Социальные сети, реальность цифровой эпохи, характеризуются множеством положительных и отрицательных сторон. Необходимость устранения этих недостатков определяет управление и регулирование социальных сетей. Учитывая, что платформы социальных сетей формируются и функционируют в виртуальном пространстве, не зная границ, такое управление должно осуществляться на международном, а не национальном уровне.

В статье проанализированы международные источники и меры, принятые в этом направлении, изучены правовые аспекты управления социальными сетями на основе существующих нормативных критериев.

Ключевые слова: социальные сети, виртуальное пространство, управление, национально-правовое регулирование, международно-правовое регулирование, принципы, соло-регулирование

Elnur HUMBATOV

Baku State University,
Human rights and the right to information
teacher of the UNESCO department,
Ph.D in Law

LEGAL ASPECTS OF SOCIAL MEDIA GOVERNANCE

SUMMARY

Social media, the reality of the digital age, is characterized by many positive aspects as well as negative features. The need to eliminate those shortcomings determines the social media governance and regulation. Given that social media platforms are formed and operate in a virtual space that knows no borders, such governance should be done at the international level, not the national level.

In the article, international sources and measures taken in this regard were analyzed, legal aspects of social media governance were studied on the basis of existing regulatory criteria.

Keywords: social media, virtual space, governance, national-legal regulation, international-legal regulation, principles, solo-regulation